

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

“...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Останній період життя Михайла Грушевського — так званий “московський” — припадає на 1931–1934 рр. Попри постійну загрозу нового арешту, моральний тиск та безперервне цькування з боку більшовицьких очільників, а також надзвичайно важкі побутові умови життя у “почесному засланні” та слабке здоров’я, вчений не полишав наукової праці. Втім, позбавлений можливості жити і працювати на батьківщині, історик жодної роботи в Україні вже не надрукував. Підготовлена для першого числа часопису “Україна” за 1931 рік стаття “Вікопомна дата” (вона була приурочена до 50-річчя трагічної дати страти революціонерів-народовольців) опублікована за життя історика не була. Часопис припинив існування, і статтю вперше оприлюднили більш ніж через півстоліття, а потім навіть двічі передруковували (однак вона все ще лишається маловідомою).

Ті кілька статей, що були опубліковані в цей час М.Грушевським, вийшли друком у загальносоюзних академічних виданнях. Але, попри їх незначне число, дані праці чи не найменш відомі навіть у колі грушевськознавців. Щобільше, три статті М.Грушевського, які він у 1931–1934 рр. надрукував російською мовою у Москві та Ленінграді, і у тематично відповідних наукових студіях згадуються лише випадково. Це й не дивно. Справді, непросто знайти маленькі сіренькі зошити “Известий Академии наук СССР” за 1931 та 1934 роки, де містяться праці “Про так званий «Львівський літопис» (1498–1648) і його ймовірного автора” і “Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань”, чи, приміром, перший том “Трудов Института славяноведения Академии наук СССР” з опублікованою там надзвичайно ґрунтовною розвідкою “Самовидець Руїни та його пізніші відображення”. Більше того, якщо дві останні роботи були перекладені українською мовою та вміщені у шанованому часопису “Український історик” на початку 1990-х рр., то “Львівський літопис” до цього часу залишався неперекладеним.

Донедавна практично неприступною для дослідників була і остання опублікована у 1930-х рр. стаття М.Грушевського “З історичної фабулістики кінця XVIII в.” (передрукована без коментарів у тому ж таки “Українському історичному”) . Стаття була підготовлена вченим до ювілейного союзного академічного збірника, присвяченого 70-річчю від дня народження та 45-річчю наукової праці акад. М.Марра. Проте так склалося, що ані автор, ані ювіляр до часу публікації не дожили — збірник, що був сформований восени 1934 р., вийшов у світ лише навесні 1935 р. Зазначена робота вирізняється з-поміж останніх опублікованих “московських” праць М.Грушевського тим, що була написана і надрукована українською мовою. Вірогідно, це стало можливим завдяки попередній особистій домовленості М.Грушевського із М.Марром. Крім того, у волюмінозному збірнику із претензійною назвою “Академия наук СССР — XLV — академику Н.Я.Марру” були опубліковані праці не лише російською, але й англійською, французькою та німецькою мовами, що певним чином “легалізувало” україномовну статтю М.Грушевського.

Справжнім відкриттям у грушевськознавстві стало виявлення у 2010 р. в Архіві Російської академії наук машинопису останньої праці М.Грушевського — “Историограф Малой России”, про існування якої раніше було відомо лише опосередковано. Історик завершив цю велику студію, присвячену Д.Бантису-Каменському, на початку вересня 1934 р. Передруковували її на машинці вже після смерті вченого, вичитувала та звіряла цитати донька дослідника Катерина Грушевська. Передбачалось, що стаття буде надрукована в “Известиях АН СССР”, однак, вірогідно, через її великий розмір (близько восьми друкованих аркушів) та українську мову написання праця опублікована не була.

У цій статті, яка вражає фундаментальним джерелознавчим аналізом, водночас містяться дуже цінні відсилки і до інших праць М.Грушевського, які були вже ним підготовлені або які він планував написати. Зокрема, історик згадує, що в своїй портфелі має “студійку” про літературну та громадську діяльність Василя Капніста, але не друкує її, бо хоче доповнити зібраний матеріал, а про анонімну поему “Дорошенко”, що вийшла 1830 р. у Москві, він “поговорить в окремій статті”. На жаль, доля цих студій невідома.

Відомо, що у Москві М.Грушевський працював також над черговими томами своєї багатотомної “Історії української літератури”, проте рукописи підготовлених дослідником у цей час сьомого та восьмого томів на сьогодні вважаються втраченими. Припускаю, що до певної міри реконструювати ці томи (восьмий том мав закінчуватися XVIII ст.) можливо на основі вказаних останніх публікацій М.Грушевського. До цього висновку підштовхує як розуміння методики роботи вченого, так і зміст та термінологічні особливості цих його праць.

Зазначу, що, готуючи томи “Історії України-Руси” та “Історії української літератури”, М.Грушевський із самого початку паралельно публікував статті, де викладав зміст тих чи тих розділів або підрозділів, інколи навіть дублював археографічні публікації у багатотомниках та одночасно — у розвідках і замітках у часописах. Цікаво, що стилістично це були різні роботи. М.Грушевський щоразу переписував праці, а не “виймав” із більшого розділу багатотомника меншу частину для окремої публікації. Такий самий підхід можемо зауважити і для “московського” періоду. У статті “Самовидець Руїни та його пізніші відображення” М.Грушевський у примітці навіть прямо відзначає, що в даній роботі викладає зміст розділу, що “його присвячено цій пам’ятці у VI томі «Історії української літератури»”, який завершує.

Однак тут бачимо хронологічний незбіг. Шостий том, підготовлений самим М.Грушевським у 1930 р. (надрукований, проте, лише у 1995 р.), починається оглядом подій і творів 1609–1610 рр. і завершується 1632–1633 рр. Самовидець згаданий у томі лише один раз, та й то побіжно. Очевидно, розділ про “Літопис Самовидця” мав бути у другій частині VI тому, або, найімовірніше, у VII томі. Відповідно, розділ про “літературу військових канцеляристів”, про яку тезово йдеться у статті “Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань”, — у VIII томі. Швидше за все, у VIII томі запланований був і розділ про “Історію Русів”. Це більш ніж імовірно, зважаючи на те, як багато уваги приділяє М.Грушевський цьому пам’ятнику у студії про Д.Бантису-Каменського.

Крім того, дані праці вченого наповнені спеціалізованими літературознавчими термінами і означеннями. Численні відсилки до різних літературних творів у цих роботах та навіть сама назва статті “З історичної фабулістики кінця XVIII в.” красномовно промовляють про потребу докладного аналізу останніх статей М.Грушевського літературознавцями, які досі не звертали на них належної уваги.

Серед специфічних методів роботи М.Грушевського був ще один, на якому варто наголосити. Підготовка ним статей і багатотомників зазвичай супроводжувалася публі-

кацією рецензій та рецензійних оглядів нових праць, які він у той час студіював та які використовував. Інколи це були прості бібліографічні замітки, інколи — детальні рецензійні огляди. В останній, “московський”, відтинок свого життя дослідник рецензій не писав. Це легко пояснюється відсутністю періодичного органу, в якому він би міг висловитися з приводу того чи іншого твору. Його — як академіка АН СРСР — мали друкувати у союзних академічних виданнях, і він це право використовував, публікуючи статтю раз на рік, але написані ним рецензії навряд чи зацікавили б союзу Академію наук, тож він не витрачав на них часу.

Натомість у попередній період, коли в радянській Україні акад. М.Грушевський видавав кілька періодичних видань, він звертав на рецензії особливу увагу. Спеціальні великі рецензійні розділи часописів “Україна” та “Первісне громадянство та його пережитки на Україні” наповнені оглядами книжок різними мовами. Кількість рецензій, підготовлених ним та співробітниками його академічних Історичних установ, вражає. Лише сам М.Грушевський у 1924–1930 рр. написав 60 рецензій (не рахуючи статей, що з’явилися “з приводу” тієї чи іншої праці). “Бути в курсі світового наукового руху” — ось на чому наполегливо наголошував учений, закликаючи відкидати будь-яку неможливість стежити за світовою літературою. “Бо інакше що станеться взагалі з науковим життям?!” — зауважував він.

* * *

У десятому томі 50-томного зібрання Творів Михайла Грушевського було заплановано вмістити праці історика за останнє десятиліття його життя. З огляду на їх різноплановий характер вони були поділені за формальними ознаками на:

- історичні та історіографічні дослідження;
- передмови, післямови, редакційні статті;
- рецензії та рецензійні огляди;
- некрологи;
- мовознавчі замітки;
- інформаційні звідомлення, виступи, інтерв’ю.

Зважаючи на великий обсяг написаного вченим у 1924–1934 рр., 10 том складатиметься із трьох книг. До першої книги 10 тому увійшло 28 статей вченого, опублікованих ним у 1924–1930 рр. (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2015. — Т. 10. — Кн. 1. — 600 с.).

Друга книга 10 тому містить дві серії — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. В першій з них представлені шість останніх статей М.Грушевського. Вони були написані ним у 1930–1934 рр. і присвячені історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Історіограф Малої Росії” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924–1930 рр. (у 1931–1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев’ять з них також друкуються вперше.

Тексти в межах кожної серії розміщені відповідно до хронологічної послідовності їх написання. Ті праці, що були надруковані за життя М.Грушевського, подані за першодруками, неопубліковані роботи подані за правленими або неправленими машинописами, що відповідно відзначено у коментарях.

Три тексти, що були вперше опубліковані російською мовою (“Про так званий «Львівський літопис» (1498–1648) і його ймовірного автора”, “Самовидець Руїни та його пізніші відображення” та “Про українську історіографію XVIII століття. Кілька

міркувань”) подані у перекладі на українську. Першодруки статей російською мовою без виправлень подані у коментарях.

У перекладах наведені у бібліографічних посиланнях і текстах статей М.Грушевського назви творів, періодичних і наукових видань, а також цитати збережено і подано мовою оригіналу за версією М.Грушевського. Іншомовні цитати перекладено українською мовою у коментарях; виявлені розбіжності із цитованим оригіналом прокоментовані. Цитати, наведені М.Грушевським у власному вільному перекладі російською мовою, перекладені сучасною українською мовою.

Скорочення, вжиті М.Грушевським у російськомовному оригіналі статті “Про так званий «Львівський літопис» (1498—1648) і його ймовірного автора”, а також у цитатах польською мовою, повторено у перекладі; їх зміст розкрито у коментарях перекладача (коментарі перекладача спеціально позначено: *Прим. пер.*).

У коментарях в кінці книги зазначені вихідні дані першопублікацій та передруків, наведені підписи та за можливості вказані дати написання статті. Також наведено відомості (із зазначенням архівних шифрів) про наявні рукописи та/або машинописи та/або машинописні копії студій, подано короткий опис їх стану. Матеріали виявлені у трьох архівосховищах — у Києві в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського (у коментарях застосоване стандартне скорочення назви Інституту — ІР НБУВ), у Москві в Архіві Російської академії наук та Санкт-Петербурзі в Санкт-Петербурзькому філіалі Архіву Російської академії наук.

У текстах М.Грушевського астериском позначені місця, до яких подано коментар. Коментар наведений у кінці книги з позначенням сторінки видання, де знаходиться відповідний коментований текст, та поданням цього коментованого тексту, виділеного напівжирним курсивом. Коментарі здебільшого мають бібліографічний, джерелознавчий та уточнювальний характер. Загальновідомі факти упорядником не коментувались.

Імена прокоментовані у поодиноких випадках, натомість упорядником складено анований іменний покажчик, де розкриті прізвища, імена та по-батькові згаданих М.Грушевським та у передмові й коментарях осіб, вказані роки їх життя і дана коротка характеристика.

Упорядником під час опрацювання статей та рецензій М.Грушевського виявлено чималу низку авторських помилок та друкарських похибок у датах, іменах, назвах видань, номерах часописів чи томів, а також у посиланнях на сторінки. В опублікованих текстах вони зазвичай виправлені, відповідні місця прокоментовані.

Назви праць, неправильно наведені М.Грушевським у тексті, залишені без змін, натомість дана правильна назва у коментарі бібліографічного характеру. Написання назв видань подано в авторському варіанті (крім великої літери у другому слові).

Назви творів та періодичних видань взято у лапки, пропущені сторінки та частини назв додані у квадратних дужках.

Усі розкриті скорочення подано у квадратних дужках.

Окремо слід зупинитися на цитуванні. Як видно з опублікованих текстів, М.Грушевський цитував щедро, інколи кілька сторінок поспіль у його статтях ідуть суцільні цитати. Вчений подавав цитати як мовою оригіналу, так і у власному перекладі, а також часто давав цитату у перекладі, причому в одній і тій самій статті ці способи цитування поєднував (принципу такої специфічної мовностильової передачі цитат виявити не вдалося).

У цитуванні М.Грушевський не був акуратним, часто подавав “залапковані” цитати із пропусками або помилками, причому пропуски не позначав. Разом з тим він був уважний до деяких мовних зворотів цитованих ним авторів, інколи вважав за потрібне навести окремі слова мовою оригіналу у дужках після поданого власного перекладу.

Виправлення до поданих у текстах М.Грушевського цитат не вносилися, за винятком відкоригованих російських слів, поданих вченим за дореформеною російською орфографією (**ѣ, і, ѳ** змінені відповідно до сучасного російського правопису на **е, и, ф**; а **ѣ** (**єр**) знятий).

До перекладів цитат, зроблених істориком, застосовувалися загальні правила мовної редакції, водночас цитати, подані мовою оригіналу, мовної редакції не зазнавали.

У виданні повторена вживана М.Грушевським графічна подача цитат меншим кеглем із відступом, сторінки звірені з виданнями, на які посилався вчений, у потрібних місцях у квадратних дужках наведено правильні сторінки.

Мовна редакція текстів зроблена редактором Іриною Савлук відповідно до основних методичних рекомендацій, розроблених Олександром Рибалком. Як відомо, після повернення в 1924 р. М.Грушевського з еміграції його праці друкувалися спочатку чинним тоді в УСРР правописом 1921 р., що відповідав східноукраїнській правописній традиції, а потім правописом 1929 р., який значною мірою поєднував східно- і західноукраїнські традиції. Проте норм обох цих правописів М.Грушевський послідовно не дотримувався, у тогочасних його автографах і публікаціях наявні також деякі елементи давнішої желяхівки.

Втручання в авторський текст було мінімальним. Тексти подано без купюр чи стилістичного редагування. Без виправлень залишені позанормативна нині лексика, діалектні, застарілі слова й форми. Пунктуація узгоджена із сучасними нормами українського правопису без застережень. Правопис наближено до сучасних літературних норм з максимальним збереженням лексичних форм автора. Редакційні правописні правки детально розкриті в археографічній передмові у першій книзі 10 тому (див.: *Грушевський М. Твори: У 50 т. — Львів, 2015. — Т. 10. — Кн. 1. — С. XX—XXIII*). Тут зазначимо найтипівіші, зокрема:

— на початку слова пишеться **і**, а не **и** (*інакше, інший, іноді, іноплеменний* замінено на *інакше, інший, іноді, іноплеменний*);

— вживання **апострофа** увідповіднюється із сучасними правописними нормами (*зв'язок, з'їзд, імя* замінено на *зв'язок, з'їзд, ім'я*);

— іншомовні **і, у** передаються літерою **і** після приголосного перед голосним (*матеріал, варіант, соціалізм* замінено на *матеріал, варіант, соціалізм*); після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н перед наступним приголосним (*привилей, ювілей* замінено на *привілей, ювілей*);

— розрізняється вживання суфіксів **-ик** і **-ік** (*академик* замінено на *академік*);

— суфікси **-н(ий)** і **-н(ій)**, а також **-ічн(ий)** вживаються за сучасними нормами (*народній, східній, західній, академічний* замінено на *народний, східний, західний, академічний*);

— суфікс **-ова-** у дієсловах виправляється на **-ува-** (*обґрунтованне, скасованне, консервованне, заснованне* замінено на *обґрунтування, скасування, консервування, заснування*);

— послідовно зберігаються ряд уживаних автором іменників (*запись, літопись, часопись, класа, людность*); передавання автором літерою **т** грецького **θ** (*катедра, Атени*);

— водночас вживана М.Грушевським форма іншомовного слова зберігається (*авантура*).

За сучасним правописом подані географічні та історичні назви. Назви народів, племен, етнографічних груп, що М.Грушевський згідно з правилами желяхівки писав з великої літери, виправлені на малу.

Власні імена та прізвища подані за сучасним правописом.

* * *

На вклейці до другої книги 10 тому Творів М.Грушевського вміщено фотопортрет М.Грушевського 1926 р. з видання: Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського: Частина історично-літературна. — К.: Укр. акад. наук, 1928. — С. 495—1012, X—XII. (Українська академія наук = L'académie des sciences d'Ukraine; № 76-6).

* * *

Вихід даної книги у світ був би неможливий без багаторічної підтримки та допомоги багатьох колег та друзів. Тому упорядник вважає своїм приємним обов'язком висловити щиру вдячність директору Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України *Любові Дубровиній* та співробітникам очолюваного нею Інституту за сприяння в опрацюванні архівних матеріалів М.Грушевського; директору Архіву Російської академії наук кандидату історичних наук *Віталію Афіані* за надану можливість копіювання виявленого в Архіві РАН машинопису останньої праці М.Грушевського; завідувачці читального залу Архіву РАН кандидату історичних наук *Ірині Таракановій* за доброзичливу допомогу під час роботи в Архіві; директору Санкт-Петербурзького філіалу Архіву РАН доктору історичних наук *Ірині Тункіній* та колективу очолюваного нею Архіву за надану інформаційну підтримку; завідувачу відділу Інституту української археології та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України доктору історичних наук *Ігорю Гиричу* за довголітні слушні поради та організаційну допомогу; директору Історико-меморіального музею М.С.Грушевського у Києві *Світлані Паньковій* та колективу очолюваного нею Музею за кваліфіковану поміч у виявленні праць М.Грушевського, бібліографічні вказівки та надзвичайно вагомі підказки інформативного плану, а також за допомогу під час перекладу однієї зі статей М.Грушевського; старшому науковому співробітнику Інституту української археології та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України кандидату історичних наук *Наталі Черкаській* за швидкий та досконалий переклад статті М.Грушевського та фахові коментарі; науковому співробітнику Інституту української археології та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України кандидату історичних наук *Вікторії Сергієнко* за допомогу під час роботи над перекладом однієї зі статей М.Грушевського; редактору книги *Ірині Савлук* за надзвичайно уважне і шанобливе ставлення до текстів М.Грушевського під час їх мовної редакції; верстальнику *Костянтину Качуровському* за ретельну та акуратну роботу, а також усім причетним до видання працівникам видавництва "Світ" за всебічне сприяння виходу даної книги.

Окремо хочу подякувати колегам з Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету, де завдяки стипендії ім.Євгена та Деймел Шкляр мені пощастило завершувати роботу над цією книгою у творчій та невимовно доброзичливій атмосфері.

Оксана ЮРКОВА

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'Histoire.....	186	450
Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l'Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СXXXVIII–СXL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?...	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології...	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения...	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов’янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel’nyckyj...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)